

ILK O'SPIRINLIK VA O'SPIRINLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Qurbonova Sevinch Hasan qizi
Oltiboyeva Muxlisa Qahramon qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakultiteti Kimyo yo'nalishi
1-bosqich

Annotatsiya: Ushbu maqoda ilk o'spirinlik davrida va o'spirinlik davrida shaxsda kechadigan psixologik, biologic, sotsiologik omillar va jarayonlar haqida, insonning shaxs sifatida shakllanishida psixofiziologik taraqqiyot sur'ati, akseliratsiya munosabati va boshqa malumotlarga ega bo'lamiz.

Kalit so'zlar: psixologik, fiziologik, akseliratsiya, biogenetik nazariya, ilk o'spirinlik, o'spirinlik,

Аннотация: В данной статье мы получим информацию о психологических, биологических, социологических факторах и процессах, происходящих в человеке в период ранней юности и подросткового возраста, темпах психофизиологического развития в формировании человека как личности, взаимосвязь ускорения и другая информация.

Ключевые слова: психологическое, физиологическое, акселерация, биогенетическая теория, ранняя юность, подростковый возраст,

Abstract: In this article, we will get information about the psychological, biological, sociological factors and processes that take place in the person during the period of early adolescence and adolescence, the rate of psychophysiological development in the formation of a person as a person, the relationship of acceleration and other information.

Key words: psychological, physiological, acceleration, biogenetic theory, early adolescence, adolescence,

O'smirlikdan keyingi navbatdagi bosqichni o'spirinlik davri deb bir bosqich xisoblashimiz xam mumkin, lekin hozirgi kubchilik psixologlar klassifikatsiyasi buyicha ikki bosqichga ajratishimiz xam mumkin. Avval o'smirlikdan keyingi bosqichni o'smirlik, keyingisi ilk o'spirinlik yoki yigitlik davri deb aytilardi—da 14 yoshdan 21 yoshgacha bo'lgan davrlarni qamrab olar edi. Hozir kupchilik psixologlar 15–18 yoshni qamrab oladigan davrni ilk o'spirinlik deb atashni ma'qul

ko'rmoqdalar, bu umumta'lim maktabining 8–9 sinfi-dan boshlab, kasb–xunar kolleji va litseylarining 1–2–sinflariga, ya'ni 8–10 sinf yoshiga to'g'ri keladi. Bu davrda o'quvchi jismonan bakuvvat, ukishni tugatgach mutsakil mexnat qila oladigan, oliy maktabda o'zini sinab ko'radigan imqoniyatga ega bo'ladi.

Mazkur davrning yana bir xususiyati – mexnat bilan ta'lim faoliyatining bir xil axamiyat kasb etishidan iborat. Ijtimoiy xayotda faol katnashish, ta'lim xarakterining o'zgarishi, yigit va kizlarda ilmiy dunyoqarash, barqaror e'tikodning shakllanishiga, yuksak insoniy xis–tuyguning vujudga kelishiga, bilimni o'zlashtirishga ijodiy yondoshuv kuchayishiga olib keladi. Ilk o'spirinlik davri «kamolot bo'sag'asi» deb ta'riflanadi. Bu kamolot bosqichi fiziologik, psixologik va ijtimoiy chegaralarni o'z ichiga oladi. Psixologiya fani o'spirinlik muammosini kompleks o'rganishni da'vat etadi. Bu juda qiyin masala, chunki psixofiziologik taraqqiyot sur'ati bilan uning bosqichlari ijtimoiy yetilish muddati bilan hamma vaqt ham to'g'ri kelavermaydi. Akseleratsiya natijasida bugungi ilk o'spirinlarning taraqqiyoti avvalgi avlodlarga nisbatan o'rtacha ikki-uch yil avval yetilmoqda. Fiziologlar bu jarayonni 2-darajali jinsiy belgilarning paydo bo'lishiga qarab, 3 ta bosqichga ajratadilar:

I bosqich —Prepubertat

II bosqich —pubertat

III bosqich —postpubertat

Akseleratsiya munosabati bilan o'spirinlik yoshining chegarasi endi 15—16 dan 23 yoshgacha bo'lmoqda. Bunda ilk o'spirinlik 15—18 yosh, o'spirinlik 18—23 yoshdagi yigit va qizlarni o'z ichiga oladi. Demak, o'spirinlik ham oldin boshlanadi. Lekin, bu taraqqiyot davrining konkret mazmuni birinchi navbatda ijtimoiy sharoitlar bilan belgilanadi. Yoshlarning jamiyatda tutgan o'rni, ularning mavqei, ular egallaydigan bilimlarning hajmi va bir qator boshqa omillar ijtimoiy sharoitlarga bog'liqdir. O'spirinlik — bu odamning fuqaro sifatida shakllanishi, uning ijtimoiy jihatdan yetilishi, o'z taqdirini o'zi hal qilishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi davri, fuqaro va vatanparvarning ma'naviy sifatlari tarkib topadigan davrdir.

Rus psixologi L.I.Bojovich ilk o'spirinlik davrida shaxs motivatsion sohasining rivojlanishiga urg'u beradi: o'quvchilarning hayotda o'z o'rnini va ichki pozitsiyasini aniqlashi, dunyoqarashning shakllanishi va uning bilish faoliyatiga, o'z-o'zini anglashga va axloqiy ongga ta'siri nazarda tutiladi.

Ilk o'spirinlar mustaqil hayot sohasida yaqin istiqbolga ega bo'lar ekanlar, o'zlarining hayot yo'llarini belgilab olishga, bundan buyongi mehnat

faoliyatlarining aniq istiqbollarini aniqlab olishga, o'zlarining kelgusi ixtisoslarini tanlashga intiladilar. SHu munosabat bilan kasb-hunarga oid qiziqishlar tarkib topadi va yanada barqarorroq bo'lib qoladi, yigit va qizlar o'z kelajaklari haqida jiddiyroq o'ylay boshlaydilar. Ilk o'spirlik yoshining boshlanishida odatda jinsiy yetilish tugallanadi,

ikkilamchi jinsiy belgilar rivojlanadi, bu hoi yigit va qizlarning tashqi ko'rinishida ham sezilarli o'zgarish hosil qiladi. Jinsiy yetilish davrining tugallanishi hali jismoniy yetuklikni ham, buning ustiga psixik va ma'naviy yetuklikni ham anglatmaydi. Faqat 18 yoshga borib, nikohdan o'tishga ruxsat beriladigan davrda, shu yosh uchun minimal darajada zarur boigan jismoniy, ma'naviy, fuqarolik yetuklik darajasi boshlanadi. 18 yoshli yigit va qizlar jamiyat tomonidan katta yoshli kishilar deb e'tirof etiladi. Hayot faoliyati kengaygan sari, o'spirinlarda ijtimoiy roller kengligi faqat miqdor tomondangina kengayib qolmay, balki sifat tomonidan ham o'zgarib boradi. Masalan: 16 yoshda pasport oladi; 18 yoshidan faol saylash huquqiga va oila qurish imkoniyatiga ega boladi. O'spirin jinoiy ishlar uchun javobgar bo'ladi. Ba'zi o'spirinlar bu yoshdan boshlab ishlay boshlaydilar. Kasb tanlash haqida o'ylay boshlaydilar. Lekin, shunga qaramay o'spirinlarda kattalarga qaramlik xususiyatlari saqlanib qoladi. Rus psixologi L.S.Vigotskiy 1920-yillardayoq ilk o'spirinlar haqida nazariyalar ko'pligini ta'kidlagan edi. Ilk o'spirinlar haqida 3ta yirik yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi yo'nalish biogenetik yo'nalish deb ataladi, uning asosida yetilishning biologik jarayonlari yotadi. Ikkinchi yo'nalish sotsiogenetik yo'nalish deb ataladi, unda asosiy e'tibor ijtimoiylashuvga qaratiladi. Uchinchi yo'nalish psixogenetik deb atalib, uning asosida psixik jarayonlar va funksiyalarning rivojlanishi yotadi.

Ilk o'spirinlik biogenetik va sotsiogenetik yo'nalishlarining umumiy xususiyati shundaki, taraqqiyotning manbaalari va harakatga keltiruvchi kuchlarini ular psixik omillardan tashqarida izlaydilar. Birinchi holda organizmda ro'y beradigan biologik jarayonlarga urg'u beriladi, ikkinchisida shaxs ishtirok etadigan ijtimoiy jarayonlarga urg'u beriladi. Psixogenetik yo'nalish har ikkala yo'nalishning ahamiyatini kamaytirmagan holda, psixik jarayonlarning rivojlanishini birinchi o'ringa qo'yadi. Bu yobnalishni uchga bo'lib okrganish mumkin. Ular: Xulq-atvorni hissiyot, mayl va boshqa psixikaning ratsional bo'lmagan tarkibiy qismlari bilan tushuntiruvchi nazariya psixodinamik nazariya deb ataladi. Bilish qobiliyatlari va intellektning rivojlanishiga urg'u beriladigan konsepsiya kognitiv yoki kognitiv-

genetik konsepsiya deb ataladi. Shaxsning rivojlanishiga urg'u beriladigan konsepsiyalar personologik konsepsiyalar deb ataladi.

Insonning hayot yo'li turli tumandir. Ilk o'spirinlikda inson hayot yo'lini o'zi tanlaydigandek tuyuladi, lekin uning kasb tanlashiga tarbiya, muhit va boshqalar ham ta'sir qiladi. Kasb-hunar kolleji yoki litseyni bitirgandan so'ng shaxsiy bo'lmagan tashqi omillarning ta'siri yanada kuchli bo'ladi. **V.N. SHubkinning** ta'kidlashicha, biz tanlaydigan yo'llardan boshqa bizlarni tanlaydigan yo'llar ham mavjud. Oliy o'quv yurtini tugallagan Yoshlar ta'limni hayotni mazmunli va qiziqarli qilish vositasi sifatida hamma narsadan ustun qo'yishadi. Ishlaydigan Yoshlar esa ta'limning mohiyatini jamiyatga ko'proq foyda keltirishda degan fikrdalar.

O'spirinlar turli kasblarni turlicha baholaydilar. 17 Yoshlilar kasblarni qontrast "oq-qora", mavhum deb baholasalar, 25 Yoshlilar o'zlarining hayot yo'llari bilan baholaydilar. Muvaffaqiyatli kasbga yo'naltirishning muhim shartlaridan biri o'quvchilarning mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lishi va ularning faolligidir.

Kasbga yo'naltirish – shaxsning ijtimoiy taqdirini belgilashning tarkibiy qismidir. Kasb tanlash - hayot mazmuni haqidagi o'ylari va shaxsiy "Men" tabiati bilan mos kelganda muvaffaqiyatli hisoblanadi. Ming-minglab kasblar bor, lekin muayyan mehnat turiga individual moyillik bilan unga bolgan qobiliyat va uning ijtimoiy ahamiyatiga yuqori baho berish birga qo'shib ketgan vaqtdagina chin yurakdan tanlangan kasbgina kishiga ma'naviy qoniqish va jamiyatga foyda keltiradi. Ilk o'spirinlar uchun xarakterli xususiyat

— kasblarga keskin tanlab munosabatda bo'lishdir. Ular ayrim kasblarni yuksak baholaydilar, o'quvchilarning ko'z o'ngida bu kasblarning ijtimoiy mavqei ulug'dir. Boshqa kasblarning ijtimoiy mavqei juda past. Kasbiy niyatlarning barqarorligini o'rganish yuzasidan N.I. Krilov o'tkazgan tekshirish shuni ko'rsatdiki, hatto o'z niyatlarini amalga oshirib, oliy o'quv yurtiga kirgan talabalar orasida ham ko'plari o'zlarining kim bo'lishlarini oxirigacha hal qilmaganlar. Bunga sabab yoshlarni mazkur oliy o'quv yurtiga olib kelgan kasb haqidagi tasavvur bilan bu kasbning haqiqiy, amaliy mazmuni okrtasidagi nomuvofiqlikdir. O'zining kasb tanlash bo'yicha taqdirini tasodifan hal etish murakkab kechinmalarga, tanlangan kasbi sohasida ikkilanishlarga, og'ir ichki nizolarga olib kelishi mumkin. Bu esa yigit va qizlar uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi. Shunday qilib, o'spirinlik davri 16—23 yoshni o'z ichiga oladi. Bunda 16—18 yosh ilk o'spirinlik, 18—23 yosh esa o'spirinlik deb ataladi. Bu davrda kasbiy o'z-o'zini belgilash yetakchi

faoliyat hisoblanadi. E'tiqod va dunyoqarash bilan bir qatorda, axloqiy ideallar bu davrda paydo bo'lgan yangi psixologik tuzilmalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1.Ashurova, S. (2023). SOG 'LOM PSIXOLOGIK TURMUSH TARZI TO 'G 'RISIDAGI TASAVVURLARINING SHAKLLANISHI. *Журнал Педагогике и психологии в современном образовании*, 3(1).
- 2.Ashurova, S., & Numonova, A. (2023). THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN FORMING TEACHERS' PEDAGOGICAL ABILITY. *Academia Repository*, 2(11), 46-53.
3. Ашурова, Ш. (2023). Оилада эр-хотин муносабатларини мувофиқлаштиришнинг ўзбек психологлари томонидан таҳлил қилиниши. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 67-71.21.
- 4.qizi Ashurova, S. F. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK QO 'LLAB-QUVVATLASHDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O 'ZIGA XOS JHATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(9 SPECIAL), 418-421.
- 5.qizi Ashurova, S. F. (2023). OILADA YOSHLARNING SOG 'LOM TURMUSH TARZIGA MUNOSABAT SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI MUAMMO SIFATIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(10 SPECIAL), 32-35.
- 6.Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O 'SMIRLARNING SOG 'LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 363-368.
- 7.Nilufar BOYNAZAROVA. (2023). NATURE AND HUMAN HARMONY IN PERSONAL MORAL DEVELOPMENT. *World Bulletin of Social Sciences*, 27, 6-9. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3219>
- 8.Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. *Open Access Repository*, 9(10), 99-102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/arti>
- 9.Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. *Open Access Repository*, 9(10), 99-102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>

10. Nilufar Boynazarova. (2023). ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF PRIMARY CLASS STUDENTS. *World Bulletin of Social Sciences*, 27, 10-12. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3220>
11. Erdanova Zamira Olimovna. (2023). THE CONTENT AND ESSENCE OF USING AL-HAKIM AL-TIRMIZI'S PEDAGOGICAL VIEWS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *World Bulletin of Social Sciences*, 27, 18-22. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3222> Zamira Opa Ish, [24.04.2024 15:08]
13. Erdanova Zamira Olimovna. (2023). CONDITIONS OF USING AL-HAKIM AL-TIRMIZI'S PEDAGOGICAL VIEWS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *Academia Repository*, 4(10), 1-9. Retrieved from <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/99>
14. Erdanova Zamira Olimovna. (2023). ILLUMINATION OF THE PROBLEM OF USING THE PEDAGOGICAL APPROACHES OF AL-HAKIM AT-TERMIZI IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *World Bulletin of Social Sciences*, 27, 13-17. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3221>